

Kristina PETERNAI ANDRIĆ
Ivana ŽUŽUL

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 6. 4. 2018.

Imaginarna usidjelica. Kulturalne reprezentacije usidjelice u *Dnevniku* Dragojle Jarnević i Ševi Dezsőa Kosztolányija

UVOD

Rad donosi analizu dviju odabranih književnih reprezentacija usidjelištva, *Dnevnika* Dragojle Jarnević i *Ševe* Dezsőa Kosztolányija, polazeći od jednostavne pretpostavke da je ono u oba slučaja društveno konstruirano i kulturalno definirano. Pripovjedni identiteti usidjelica reprezentirani su u različitim žanrovima, dnevniku i romanu, i to u različitim društvenim, ekonomskim i etničkim kontekstima. Pripovijedanje u *Dnevniku* Dragojle Jarnević prikazuje život usidjelice u razdoblju od četiri desetljeća 19. stoljeća, od 1833. do 1874, a događaji usidjelice u mađarskom romanu *Ševa* Dezsőa Kosztolányija zgusnuti su u jedan tjedan 25 godina poslije Dragojline zadnjeg dnevničkog zapisa, 1899, u malom gradiću Sárszegu¹ na samom prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Kako se reprezentacije usidjelica stalno preobražavaju, nema sumnje da se i spomenute dvije predodžbe razlikuju, a dijelom su i drukčiji akteri traumatiziranja takve ženske subjektne pozicije. No, u oba slučaja usidjelici je uskraćena njezina *prirodna* ženska uloga. Također, reprezentacija žene-usidjelice i u jednom i u drugom književnom primjeru ovisna je o tome kako je vide muškarci i uopće o dominantnim kulturalnim prikazima te *ženske* uloge. Reprezentacije su uglavnom usmjerene na negativno stigmatiziranje usidjelice kao manjka ženskosti, žene bez ženstvenosti i seksualnosti, one koja je udaljena od svojeg *iskonskog* identiteta, te je zato društveno nevidljiva i bez sigurnog vlastitog mjesta u kulturi. Imajući u vidu te teze, u središtu našeg rada nalaze se pitanja: tko konstituira naše znanje o usidjelicama i čijim dominantnim reprezentacijama; na koje načine dominantni društveni diskursi diskvalificiraju usidjelice; mogu li usidjelice izbjeći dominantne reprezentacije; koje su politike

roda i seksualnosti utjecale na reprezentaciju usidjelica; što znači biti neudana žena izvjesne dobi u društvu i kulturi sredine i kraja 19. te na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće; može li usidjelica biti autonoman subjekt ako se ne uklapa u stereotip o usidjelicama; kako usidjelica vidi samu sebe, a kako se percipira iz perspektive drugih; zašto je dominantna kultura nepovjerljiva prema usidjelicama i zašto ih održava u trajnom stanju nesigurnosti.

Reprezentacije usidjelica u književnosti, pa čak i književnoj povijesti te književnoj i kulturnoj teoriji smještene su na same margine² te se može reći da na određeni način preslikavaju rubno mjesto te subjektne pozicije u društvu. U književnosti su njihovi životi uglavnom predstavljeni ispraznima, a likovi usidjelica pretežno okarakterizirani negativno, manjkavo, prezirivo i uvredljivo. Njihove subjektne pozicije društveno su izopćene ponajprije zbog toga što su lišene braka i majčinske, reproduktivne funkcije. Usidjelica se tako obično razumijeva i prikazuje kao nezahvalan književni subjekt jer izostankom njezina osobnog razvoja radnja biva lišena zapleta.³ U književnim reprezentacijama usidjelice su često oblikovane kao svojevrzne karikature, zaglavljene u vremenu i prostoru, mršave i suhe, kritične, izvještačene, spletkarice, mrziteljice muškaraca ili očajnice što žedaju za ljubavlju. Međutim, suvremeni kulturnoteorijski pristupi nastoje detektirati različite elemente i procijeniti procese koji su doveli do takvih kulturoloških prikaza usidjelica. Feministička kritika potvrđuje represiju nad usidjelicama, ali i subverzivnu snagu književnih usidjelica čija pozicija na društvenim marginama nije lišena potencije transgresije.⁴ U tom je smislu važna jedna od novootkrivenih dimenzija usidjeličina subverzivnog karaktera: potencijal otpora spram heteronorma-

¹ Naknadne interpretacije romana fiktivni toponim Sárszeg poistovjetile su s Kosztolányijevim rodnom gradom Suboticom (mađ. Szabadka).

² Usp. Oram, 1992.

³ Usp. Hodgkins, 2008.

⁴ Usp. Jeffreys 1985, Doan 1991, Kowaleski Wallace 2009, Lanser 2012.

tivne ideologije.⁵ Dok je usidjelica izvan patrijarhalne kontrole na prijetjećoj poziciji, vrijedna je ignorancije i uvreda pa Sheila Jeffreys tako govori o potpunom preziru za žene što nisu uspjele obavljati životni poziv servisiranja muškarca (1985: 87). Susan S. Lanser (2012) pak uvodi pojam “queerness” za svaki oblik aseksualnosti te analizom heteronormativnosti što integrira aseksualnost uočava nove procjepe za razumijevanje subjekata, kulture i društvene prakse. Drugim riječima, suvremene književnoznanstvene analize usidjelica uzimaju u obzir dosadašnje kulturološke prikaze ali i njihove preobrazbe te ih “preko književnog spektra vraćaju i revidiraju, pokazujući nam gdje smo bili i nudeći smjerove za nastavak putovanja” (Kowaleski Wallace 2009: 546).

USIDJELICA: ZNAČENJA I PREDODŽBE

Zašto je i je li pojam usidjelice za nas koji živimo u 21. stoljeću anakron? Znamo, usidjelica je neudana žena, bez djece, prevalila je dob uobičajenu za udaju i pretpostavlja se da se neće ni udati. Postoje brojni naizgledni sinonimi za ženu koja je ostala izvan heteronormativnih društvenih struktura: stara parta,⁶ stara cura, (stara) frajla, neudana žena. Ipak, društveni, kulturni i povijesni talozi uspostavili su značenjske razlike među tim pojmovima. Petar Skok etimologiju riječi usidjelica pronalazi u pridjevu “sijed” zorno predstavljajući da je riječ o “djevojci koja osijedi, a ne dočeka da se uda” (Skok 1973: 231) i ujedno napominje da se pučkom etimologijom ponekad značenje pogrešno povezivalo s glagolom “sjediti”. U engleskom jeziku, uz to što se sinonimno koriste pojmovi “spinster” i “old maid”, etimologija je još složenija; “spinster” u povijesnom smislu znači predilju, ženu što je prela vun, pamuk ili što drugo, i bio je usko vezan uz djelatnosti koje su bile jedan od rijetkih izvora prihoda prije industrijalizacije a kojima je žena mogla pridonijeti kućnom budžetu. U 17. stoljeću djevojka se nije smatrala dovoljno zreloom za brak sve

dok ne bi isprela platno do zadnje niti.⁷ Međutim, promjena značenja pojma “spinster” vezana je uz ekonomske mijene i razvoj tržišnog gospodarstva tijekom 18. stoljeća kada je industrijalizacija potisnula proizvodnju u kućanstvu, a tekstil se počeo proizvoditi u tvornicama, pa tkalje, švelje, predilje i pletilje postaju suviše i slabo cijenjene. Neudane žene postaju višak, ovisne o obiteljima i ujedno izvan patrijarhalne kontrole, dakle i ovisne i slobodne, što njihovu prisutnost u društvu čini nepoželjnom, opasnom po društveni poredak, čak zastrašujućom. U društvenom smislu promašuje se “inicijacija” u poželjan ženski identitet, tranzicija iz djevojke u suprugu, i kasnija očekivana preobrazba iz supruge u majku. Predilja tako zaglavljuje uz preslicu i njezina zazorna i čudovišna prisutnost s protjecanjem vremena generira *ružne* stereotipe. Početkom 20. stoljeća nastaju stereotipi reprezentacija usidjelica koje gotovo graniče s patološkim. Prikazane kao mrzovoljne, izvještačene, nesocijalizirane... Predstavljale su akutan problem koji se pokušavao riješiti medicinskim tretmanima, odnosno psihoanalizom kao kliničkom praksom,⁸ mjerama njihova iseljavanja ili, rjeđe, zapošljavanjem.⁹ Preoblika značenja pojma usidjelice¹⁰ urodila je time da se ona zbog pridodanih konotacija više ne može koristiti u *neutralnom* značenju za “neudane žene”. Prije svega čini se da je usidjelica i danas ponižavajući, nekorektan pojam što upućuje na stereotip starije žene koja se nije udala, niti ima djecu, izvještačena je i nesocijalizirana, a pridjev “usidjelički” se i dalje nerijetko koristi za svojevrsno sitničavo, nervozno, “neprirodno” ponašanje.

Pejorativnu upotrebu pojma usidjelice prati i konotacija izbirljivosti i cjepidlačenja koja je diametralno suprotna značenjima “neženje”, što utjelovljuju barem neutralniji ako ne i komplimentirajući sud unatoč tomu što oba značenja podrazumijevaju osobu koja nije stupila u brak, primjećuje Lakoff (1975: 32–35). Usidjelica je propustila svoju šansu da se uda, ona je “staro neželjeno dobro” (33), dok neženju posebno atraktivnim čini upravo potencijalni brak kao njemu uvijek otvorena mogućnost. Drugim riječima, podrazumijeva se da je status izvan braka za muškarca izbor, a za ženu nužno zlo jer je postala usidjelicom zbog seksualne neprivlačnosti, pretjerane čednosti i frigidnosti. Razlika je još očitija u metaforičkoj upotrebi čije konotacije za “neženju” nagovještavaju seksualnu slobodu, a za “usidjelicu” puritanizam i celibat. Jednako kao i u oznakama “ljubavnice” ili “udovice”, usidjelica je definirana prije svega vezom s muškarcem, koji je u njezinu slučaju

⁵ Zanimljivo je “queer” čitanje usidjelice Tone Hellesund (2008). Ona argumentira da je usidjelica kulturalna kategorija, proizvedena na jednak način kao homoseksualac te da igra ulogu u potkopavanju i destabilizaciji heteroseksualne kulturne matrice i stoga je prijetnja patrijarhalnom diskurzu. Na primjeru žena u Norveškoj 1880–1920, pokazuje da su djevojke koje su ostale u okrilju roditeljskog doma osigurale više slobode i stekle bolju naobrazbu nego udane.

⁶ U Akademijinu rječniku stoji da “kajkavci usidjelici govore stara parta”; a da sama riječ *parta* dolazi iz mađarske riječi istog značenja koja postoji i u slovačkom te češkom jeziku, u značenjima: “nekakav nakit ženski, osobito djevojački na čelu” i “nekakva ženska kapa”. Donesena su i ova značenja: “nekakav nakit na muškom odijelu i na muškom šeširu; obrub; usnovica, pruga što stoji uzduž u suknu ili u platnu; putni prtljag; sličan drug; tako će se reći, kad se dva jednaka čovjeka združe ili dvoje jednakijeh kad se uzmu” (Maretić: 1926: 658). Klaić (1990: 1012) u *Rječniku stranih riječi* partu definira kao “krunu” na djevojačkoj glavi, oznaku djevojaštva, odnosno, udavače.

⁷ Usp. Kowaleski Wallace, 2009. U različitim periodima u engleskom jeziku pojam je značio i ljubavnicu i prostitutku.

⁸ Prije svega djelovanjem Sigmunda Freuda, pojednostavljeno rečeno, nevinost postaje abnormalnost, a heteroseksualni odnos predstavlja ljudsku zrelost i ispunjenje.

⁹ Usp. Kowaleski Wallace 2009.

¹⁰ Usp. Hobson 2004: 412.

izostao: “najgore što se može dogoditi ženi je da nema muškarca s kojim je u odnosu, to jest, da bude usidjelica, žena bez muža ili ljubavnika, mrtvog ili živog” (Lakoff 1975: 35). Oznaka neudane žene nema jednaku konotaciju kao ona usidjelice jer njezina jezična pozicija ne isključuje mogućnost braka, inherentna je potencijalnim promjenama, preokretu iz nepotpunosti u potpunost, odnosno njezina nepotpunost može se s vremenom udajom dokinuti.

DISKURSI HETERONORMATIVNOSTI I PATRIJARHATA

Društvenu stigmatu usidjelica je zadobila u patrijarhalnom, heteronormativnom poretku. Pojam patrijarhata izuzetno je složen i teorijski prijeporan, no ovdje ćemo ga koristiti kao oblik dominacije u kojem je žena podložna muškarcu, a zbog njezina subordiniranog položaja, ženu je moguće fizički kažnjavati, u krajnjim slučajevima čak prodati ili ubiti. Patrijarhat prožima sve pore društva, ali se održava posredstvom obitelji: obitelj se predstavlja kao ključna zajednica u društvu, a obiteljska čast osigurava se ženskom krepošću i nastavkom loze, tako da ženski fertilitet mora biti kontroliran. Promovira se stoga heteronormativni sustav vrijednosti, odnosno heteroseksualni odnos promatra se kao “jedini pravi” ili barem “moralno superiorni” te se on promiče institucionalnim i ideološkim mehanizmima poput škola, crkve, medija i kulture uopće,¹¹ a budući da se usidjelica pozicionira izvan patrijarhalne kontrole, ona predstavlja svojevrsnu prijetnju društvenom poretku. Heteronormativnost tvori niz normi inkorporiranih u praksu, institucije ili strukture razumijevanja koje kao poželjan identitet reprezentiraju onaj ostvaren u reproduktivnom braku i obitelji, a sva se odstupanja od tog koncepta promatraju kao nepoželjne devijacije i posljedično proizvode marginalizirane i stigmatizirane subjekte.

Uloge rodnog identiteta nisu nešto s čime se subjekt rađa nego su ovjerene, i to kao patrijarhalne, i društveno nametnute: “ono što muškarci i žene jesu i način na koji su strukturirani odnosi među njima ovisi o nečemu daleko većem od njihove fiziologije i biologije” (Pateman, 2000: 218). Žene su još u antici bile pod nadzorom svojevrsnog muškarca-čuvara: supruga ili muškarca iz rodbine što je imao posvećanu ekonomsku i političku kontrolu, ujedno kontrolirajući i njezin “seksualni apetit”.¹² Patrijarhat za Patemana predstavlja i dominaciju oca nad sinom, i muža nad ženom, dakle, muškarcu je uloga moći predodređena. Zrelošću sin može osigurati slobodu, kći međutim ne, nego postaje predmetom ugovora

kojim muškarci ozakonjuju svoje pravo nad ženom i time se nastavlja položaj ovisnosti i podčinjenosti,¹³ tako da je uloga žene reducirana na onu kućanice, roditelje i majke isključene iz javnog političkog života. Patrijarhalna moć očituje se i u aspektu stereotipizacije,¹⁴ pokušaju ukalupljivanja i konzerviranja u društveni poredak, a žrtve takvih politika reprezentacije su i sve žene usidjelice.¹⁵ U povijesnoj perspektivi brak je služio za udruživanje zavađenih obitelji, a žena predstavljala instrument održavanja nastalog zajedništva.¹⁶ Djevojke su se udavale vrlo mlade, za bitno starije muškarce, tako da se odnos moći ogledao ne samo prema rodnom, nego i prema dobnom kriteriju. U braku je žena morala zadovoljiti “obveze” plodnosti, vjernosti, vođenja kućanstva i čuvanja krepости vlastite ženske djece, dok se muškarac obvezao izdržavati ženu, s tim što je uloga gospodara implicirala i mogućnost fizičkog kažnjavanja. Osim toga, brak je osiguravao prijenos novca i drugih materijalnih dobara: srednji vijek bilježi reciprocitet u smislu otkupnine što ju budući muž daje nevjesti, odnosno njezinoj obitelji i miraza kao zamjeni za očevo naslijeđe. Međutim, pozicija žene urušava se nakon što se u razdoblju od 12. do 15. stoljeća otkupnina kao instrument razmjene postupno gubi, jednako kao i mogućnost ženina samostalna raspolaganja mirazom.¹⁷ Nakon feudalizma za ženu je važno udomiti se zbog egzistencije, samcima prijeti siromaštvo jer novi ekonomski sustav osigurava preživljavanje samo u paru. Mada su žene i dalje uglavnom vodile domaćinstvo, u tim se procesima uočava rađanje moderne obitelji kao “jezgre novog načina privređivanja” (Bock 2005: 38). U crkvenom smislu, brak bi osim stvaranja potomstva trebao jamčiti i izbjegavanje grijeha preljuba, ali i partnerstvo koje međutim ne podrazumijeva jednakost nego žensku podređenost. Ipak, neke su žene svjesno prihvaćale podređeni položaj jer su željele djecu.

Društveni i kulturni konteksti promjenjivi su; međutim, žena što neostvarivanjem majčinstva iznevje-

¹³ Usp. Pateman, 2000.

¹⁴ Maskulinom se uglavnom pridaju stereotipne oznake racionalnosti, inteligencije, snage i učinkovitosti, a femininom one emocionalnosti, pasivnosti, neznanja, nesposobnosti i povrh svega podložnosti koja će osigurati opstojnost patrijarhata. Ti stereotipi se uglavnom predstavljaju kao interiorizirane kategorije i njima se tvori rodni identitet u smislu reitativne citatne prakse počevši od rođenja. Usp. Peternai Andrić, 2012.

¹⁵ “Muškarci su konstituirani kao bića koja mogu upravljati sobom i štititi se, a ako muškarac može upravljati sobom, to znači da ima potrebnu sposobnost upravljanja drugima. Samo neki upravljaju drugima u javnom životu – ali svi muškarci upravljaju u privatnom životu kao muževi i glave obitelji” (Pateman, 1998: 174).

¹⁶ Usp. Bock, 2005.

¹⁷ Kako navodi Bock (2005), udaja kćeri postala je skupa i nisu svi očevi mogli osigurati miraz pa su pojedine djevojke sredstva osiguravale najamnim radom (uglavnom kao švelje, pletilje ili vezilje), a neke su materijalno pomagale “pobožne” zaklade.

¹¹ “Heteronormativnost podrazumijevaju institucije, strukture razumijevanja i praktične orijentacije koja čini heteroseksualnost ne samo koherentnom – tj. organiziranom kao seksualnost – već i privilegiranom” (Berlant, Warner 1998: 548).

¹² Usp. Bećirbašić, 2011.

rava i rod i naciju nužno se smatra nedovršenom i promašenom, *drugost* u društvenom i kulturnom poretku, egzistencija koja je izmaknula nadzoru i treba je disciplinirati. Kulturna povjesničarka Laura Doan tvrdi da usidjelica kao povijesni subjekt i književna reprezentacija “stoji izvan mogućih odnosnih shema i odupire se svakoj lagodnoj zadaći binarnog mišljenja. U okviru simboličkog poretka, usidjelica je definirana odsutnošću, njoj manjka primarni odnos s muškarcem da ispuni svoju ulogu kao žena i majka. Druge potencijalne srodstvene uloge (teta, kći ili sestra, na primjer) mogu imati samo marginalnu važnost i ne mogu kompenzirati njezin samački status” (Doan 1991: 5). Diskursi heteronomnosti i patrijarhata nužno negativno stigmatiziraju usidjelicu kao aseksualnu ženu ili barem ženu s manjkom seksualnosti i samim time nedostatkom ženskosti, što je udaljuje od pravog identiteta i ostavlja je bez fiksnog i sigurnog mjesta u društvu.

DNEVNIK NAJVEĆE HRVATSKE USIDJELICE

Dnevnik Dragojle Jarnević integralno je objavljen tek na pragu trećeg tisućljeća, 2000. godine. Ovdje se ne bavimo razlozima njegove zakašnjele kanonizacije u hrvatskoj znanosti o književnosti,¹⁸ ili problemima autobiografskog žanra dnevnika,¹⁹ ili nužno spornom *autentičnošću* zrcaljenja povijesti preporodne kulture do 70-ih godina 19. stoljeća, jer su o njima već ranije pisali mnogi istraživači. S druge strane, reprezentacije koncepta usidjelice i psihologije neudane cure u *Dnevniku* ostale su relativno izvan fokusa interesa hrvatskih kulturnih i književnih teoretičara, povjesničara te kritičara. A upravo su hrvatski književni kritičari s početka 20. stoljeća, poput Milana Marjanovića i Nikole Andrića, autoricu *Dnevnika* svojim diskursom pretvorili u *našu najveću usidjelicu*.²⁰ Na jednom drugom mjestu istaknuli smo činjenicu da se pripovjedni subjekt ni u kojem smislu ne bi trebao povezivati s instancom autora, a samim time ni s građanskom

osobom spisateljice.²¹ Ovdje ćemo tek ponoviti da, ako je u *Dnevniku* Dragojle Jarnević i oblikovan neki pripovjedni subjekt Caroline/Line ili Dragojle, on koliko jest, toliko i nije autoričin dvojnik, te je njegovim uobličavanjem i razobličavanjem označen trajni otpor bilo kakvoj ideji autentičnosti. Ovdje nas zanima fabriciranje društvene stigmatiziranosti, isključenosti i neprilagođenosti te brojna proturječja što obilježavaju subjektni položaj usidjelice koji se, kako pokazuju oba za analizu odabrana književna primjera, zamišlja kao ruban, riskantan i prekoračujući za ideje stabilnosti ženskih uloga, zasnivanja braka ili obitelji konstitutivnih za uspostavu *prirodnog* nacionalnog poretka.

Književnokritički diskurs Nikole Andrića u usidjelicu je upisao ponešto drukčija značenja od onih stereotipnih. Atribut “naše najveće usidjelice” u nacionalnoj povijesti književnosti autorica *Dnevnika*, prema njegovim riječima, zaradila je očito iz vlastitih pogrešnih projekcija ljubavi, strasti i muško-ženskih odnosa, koje su je dovele do toga da više od polovice svojeg života provede bez muškarca. Taj Andrićev latentni prijekor upućen Dragojli Jarnević zorno svjedoči o kontinuitetu predodžbe usidjelice i na početku 20. st. kao žene koja svojom krivnjom i navodnim svojevoljnim izborom, “iskustvom dobrovoljne usidjelice”, da parafraziramo Marjanovića, na sebe preuzima identitet *stare parte*. Izraz se u naraciji *Dnevnika* pojavljuje nebrojeno puta i uvijek obilježava glavni pripovjedni subjekt, Carolinu/Lineu ili Dragojlu, a prvi put je tu vrijednosnu etiketu stekla već u 21. godini života od vlastite majke.²²

Za usidjelice ili usidjelički način života 1833. očito nisu presudne godine, nego obiteljska i rodna ideologija ondašnjeg kulturno-političkog sustava prema kojoj se od žene očekuje da je u ranim dvadesetima udana te da je već savila obiteljsko gnijezdo. Jarmu javnog diskursa patrijarhalne mitologije braka i majčinstva narativni subjekt se odupire, ali ga kao nemajku i neudanu ženu društvo i kultura stalnim prijekorima stavlja u antagonističan i ambivalentan položaj. Dakle samooblikovanje usidjelice itekako ovisi o tome kako je imaginiraju drugi. Pod drugima ne mislimo samo na obitelj i okolinu nego i na druge društvene diskurse poput medicinskog, crkvenog ili obrazovnog. Pri tome svi ti diskursi izmišljajući iskustvo usidjelice zapravo propisuju njihovo čitanje. Pitanje što znači biti usidjelicom na taj način postaje stvar kulturnog i društvenog inženjeringa. Upravo je ta tvrdnja ono što bismo trebali naučiti iz *Dnevnika*,

¹⁸ Rukopis *Dnevnika* Dragojle Jarnević (1812–1875) obuhvaća 1194 stranica. Autorica ga je vodila 41 godinu, od 1. siječnja 1833. do 10. studenoga 1874. Oporučno ga je ostavila Učiteljskoj zadrugi i eksplicite namijenila *podpori udovah i sirotah učiteljskih*, ali tek 10 godina nakon njezine smrti. Stanko Dvoržak je 1958. priredio izbor iz dnevnike građe koji je objavio pod naslovom *Život jedne žene*.

¹⁹ Usporedi Nemec, 2001: 254; Zlatar, 2004: 42–48; Protrka, 2013: 27 i Žužul 2014: 389–403.

²⁰ Milan Marjanović 1907. je u dnevničkoj građi prepoznao: “Eto iskustva dobrovoljne usidjelice! Eto gradiva za psihologe, za fiziologe i pedagoge!”, dok se u tekstu u *Gradi za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije* iz 1910, koji vjerojatno potpisuje Nikola Andrić, tvrdi: “Dragojla Jarnević naša je najveća usidjelica, koja se – preko pola svoga vijeka – nije mogla nikojemu muškarcu priljubiti samo poradi toga, što je sumnjala da će ikada naići na biće, koje bi joj dušu kroz proniklo i uz koje bi joj se srce moglo privnuti.”

²¹ Usporedi Žužul, 2014: 389–403.

²² “Nu da bi se išla udavati proti volji moga srca, samo da nisam stara parta – s čime me moja mati dostoja nazivati – neću pak neću, ma baš djevovala stotinu godina. Vrstna se osjećam za bivati čestita djevojka, bilo mi prigovora ma i od koga” (Jarnević, 2000: 19). Svi navodi iz *Dnevnika* Dragojle Jarnević preuzeti su iz izdanja Matice hrvatske Karlovac 2000. bez ispravljanja tiskarskih grešaka.

čija je didaktička funkcija u znanosti o književnosti isuviše naglašena zbog činjenice da ga je autorica oporučno izričito namijenila 'Učiteljskoj zadruzi'. Konstrukcija usidjelice stoga ovdje nudi proturječne predodžbe tog specifično ženskog iskustva. S jedne strane iz perspektive pripovjednog subjekta usidjelica se samodefinira kao samouvjerena i racionalna žena koja sama stvara vlastite rodne, profesionalne ili tjelesne granice. Samooblikuje se kao žena koja ni u jednom času ne dvoji o vlastitim intelektualnim ili moralnim vrijednostima i iznimno je emancipirana kad je riječ o dominantnoj ideologiji ženstva ili obitelji u ondašnjoj kulturi. S druge strane, ta je *revoltirana* reprezentacija uvjetovana reprezentacijama drugih likova ili uopće javnosti, kao i mišljenjima eksperata poput liječnika koji u pravilu taj subjektni položaj prikazuju kao devijantan. Drugi je prikazuju kao iznimno zornu i uznemirujuću figuru, čudovišnu ženu koja je suviše maskulinizirana i zbog toga narušava prirodni poredak stvari, prijeteći *normalnim* odnosima obitelji, žena i muškaraca. Usto, zbog nepokoravanja društveno ustaljenim ženskim ulogama ili okvirima, u konačnici takva reprezentacija ugrožava zdrave i stabilne odnose roda i nacije. Ta je društvena konstrukcija neudane žene zasigurno podržana hrvatskom preporoditeljskom kulturom 19. st. koja povlašćuje ženu-majku kao najsnažniji hegemonistički simbol nacionalnog identiteta. Mnoge su studije u suvremenoj kulturnoj teoriji posvećene tezi da u javnom diskursu različitih kultura lik žene i majke odražava duh kolektiviteta.²³ Drugim riječima, zamišljanje usidjelice u ovoj prozi pod bremenom je reprezentacijskih politika preporoditeljskoga javnog diskursa koji je pothranjivao urođenu neotuđivost rodni razlika nužnih za gradnju nacionalnog identiteta. Žena, a osobito neudana žena koja oholo odbacuje bračni život i samim time promašuje reproduktivnu funkciju koja ju određuje, u tom diskursu samu sebe i svoju egzistenciju čini ispraznom. Međutim, narativni subjekt osmišljava svoj život *muškim* radom na nacionalnom te na taj način dovodi u pitanje samorazumljivost ondašnjih strogih rodni podjela. Također, narativni subjekt oblikuje *specifični* glas usidjelice koji je neka vrsta subverzije prema tada kulturno dominantnom određenju njezina mjesta u društvu i granica njezina djelovanja u privatnoj i javnoj sferi, ali istodobno i glas koji podržava predodžbu o njoj kao ženi kojoj je priroda tjelesnim manjkom predodredila to ukleto mjesto.

Čini se da usidjelicu u *Dnevniku* u položaj usidjelice stavlja njezina razlika ili neuklapanje u kodirane rodne podjele ili neka vrsta ekscenog rodni ponašanja. Ono podrazumijeva prekoračivanje uspostavljenih rodni konvencija unatoč pritisku obitelji i društvenog okruženja te odustajanje od ondašnjih kulturnih normi kao što su brak ili majčinstvo jer ih

narativni subjekt odbija bezrezervno prihvatiti.²⁴ U slučaju književne reprezentacije u *Dnevniku* stilizirana figura usidjelice u preporoditeljskoj kulturi smješta se mimo uvriježenih odnosa i zbog toga plaća visoku cijenu stječući negativnu društvenu stigmatizaciju. Unatoč tome ona se ne vidi kao bespomoćna žrtva društva koja je u stalnom strahu ili bijegu od ograničenja vlastitog identiteta usidjelice. Niti sebe promatra kao neovisnu heroinu koja izvrće naopačke simbolički poredak kako bi to učinila radikalna usidjelica (Doan 1991) odbijajući kulturnu ideologiju koja je definira kao objekt, imovinu, tijelo bez duše i ekonomske vrijednosti kao i kategorije te dihotomije koje nastoje kontrolirati život žene.²⁵ Naracijom nije oblikovana nedvosmisleno niti u psihofizičkom, rodnom, seksualnom, a niti u kulturnom i socioekonomskom smislu. Zanimljivo je da narativni subjekt svoju *nežensku* duhovnu i karakternu snagu i dosljednost objašnjava poremećajem prirode. Simptomatično je da se narativni subjekt Caroline/Line ili Dragojle autostilizira kao žena koja je zbog tjelesne mane, odnosno problema mokrenja u krevet do četrdesete godine života, poremetila i prirodu svojeg roda i svoje seksualnosti. Time je osnažen stereotip da usidjelice postaju usidjelicama zbog toga što ih je priroda u samom startu kaznila nekim fizičkim manjkom. Status usidjelice u ovoj književnoj reprezentaciji stječe se kao posljedica maćehinskog odnosa prema ženi prirode, a ne samo kulture. Priroda je narativni subjekt učinila isuviše neženstvenim, jer zbog tog, prema vlastitom priznanju sramotnog i ponižavajućeg stanja, nije u mogućnosti normalno prespavati noć, a kamoli upuštati se u bilo kakve odnose s muškarcima bilo seksualne bilo bračne: "Ako se mužmi zabavljam to činim tako kao da to biti ima, bez i kakvih namjerah, poželjenja ili razblude. Na udaju nemislih rad nevolje moje... Meni bijaše strašno pomisliti, kako brzo bi se mogla izgubiti ljubav moga supruga... a onda ona stid, ona tuga..." (Jarnević, 2000: 12).

²⁴ "Jest, da sam supruga mati i domaćica, zadovoljilo bi me to moje zvanje, i sva moja sreća sastojala bi se u tihom obiteljskom životu; ali dočim mi se neda sastati se čovjekom koji bi odgovarao zahtjevom duše i srca moga, voljim kao samica tumarati po svijetu nego stenjati u robskih za mene veriga bračnoga života, u koje me neposadi ljubav i dobra volja, već da se od sile udajem" (Jarnević, 2000: 114). "[...] o bože zašto sam ja žena!!!? – Dèrzovito se moje sèrdce uzbune, kada pomislim, da bi mužu podložna biti morala, da bi samo za njegovu volju sviuh dielah i mnenjah pitati morala; a ja neznam što je pokornost! Ovdie izhadjam iz medje koja je svakoj ženi kao dužnost stavljen; iz medje u kojoj niti majka niti supruga niti domaćica nisam – ali ja si pomoći nemogu. Ljubav i štovanje jednoga muža bi me moglo i njegovom naložnicom!? – praviti ali nijedan za mene toliko vriednosti neposieduje" (Jarnević, 2000: 205). "Ja bih bila želela hrvatskoj domovini hrvatsku djecu radjati. A dočim mi nije ta sreća u dio pala, ja ću pak po slabih svojih silah pomoći graditi, ma i još tako sitnim kamenjom na narodnoj sgradnji koja će se nazivati naobraženje" (Jarnević, 2000: 633).

²⁵ Usp. Loan 1991: 15.

²³ Usp. Yuval-Davis, 2004: 64–65.

Iako se, kad je riječ o vanjskom fizičkom izgledu, samoprikazuje daleko od steoretipa stare cure kao vizualno neugledne žene,²⁶ u vlastitoj boležljivosti (plućna bolest, reumatizam) i tjelesnoj devijantnosti vidjela je izvor potencijalne snage za vlastito obrazovanje. Odgojena je u brojnoj patrijarhalnoj karlovačkoj obitelji srednje klase s dvojicom braće i tri sestre gdje se od djevojke očekivalo da se vrlo mlada uda, a ne da se posveti samoukom učenju. Kako je sa sedam godina ostala bez oca, mati ju je iz ekonomskih razloga nagovarala na udaju već s 18 godina, a sestru čak i s 15 godina. Od njezine osamnaeste snubili su je brojni prosoci. Zdravstveno stanje je bilo povodom da se noću počne baviti književnošću i pedagoškim radom, a poslije i teorijom pedagogije. Neudana žena u 30-im godinama 19. st. u Karlovcu je, baš kao i njezine dvojnice na zapadu, npr. u Britaniji i Americi, bila osuđena na potplaćena i prebukirana zanimanja poput guvernante ili krojačice (usp. Vicinus prema Doan 1991: 4). Nina Auerbach u predgovoru zbornika *Od stare cure do radikalne usidjelice* ustvrđuje da je minimalna zajednička pretpostavka svih eseja u njemu da je usidjelica fundamentalno devijantna figura i da iz same devijantnosti crpi svoju moć i zadovoljštinu.²⁷ I narativni subjekt usidjelice oblikovan u *Dnevniku* živi u sukobu s prihvaćenim normama i upravo iz te drugotnosti izvlači energiju samoobrazovanja vrijednu divljenja. Na prvi pogled ovakva reprezentacija naslućuje prekoračivanje u javnoj kulturi uspostavljenih rodni razlika i uspostavljanje samosvjesne i emancipirane žene koja bez liječničkih ili ekonomskih pritisaka odbija brak i majčinstvo. Narativni subjekt, iako ne podliježe društvenim konstruktima femininog življenja: ne udaje se unatoč pritisku majke, brata i drugih bližih srodnika, štoviše kritizira obitelj (majku, sestre, braću, nećakinju, sestrina muža) i raskrinkava obitelj kao interesnu zajednicu, pothranjuje sliku udane žene i majke kao prirodnu poziciju žene koju je ona svjesno potisnula. Odbijanjem bračnog života samovoljno je otklonila svaku mogućnost da postane majkom. Identitet narativnog subjekta je u stalnoj tranziciji. S jedne strane žudi za socijalizacijom, npr. odlascima u kazalište, ili za prisutnošću na gradskim događajima, a s druge strane ne podnosi tračeve i znatiželju susjeda, uskogrudnost i provincijalnost Karlovca ili moć lokalnih javnih djelatnika. Također podržava vrijednosni sustav preporoditeljske politike, ali vlastiti identitet isključuje iz kruga preporodite-

lja.²⁸ U tekstu je proturječno oblikovan i religiozni status narativnog subjekta. Izgrađena religijska pozicija narativni subjekt donosi u svjetlu pobožne i asketske žene koja svoju seksualnost maksimalno suspreže i kontrolira, ali istodobno prokazuje opsceno (strastvenu zaljubljenost u svećenika, sebe kao objekt seksualne žudnje sestrina muža) i zazorno (smrt nećaka kao prostor slobode za čitanje).²⁹ Kao što smo ranije napomenuli, žene 19. stoljeća uglavnom svoje ispunjenje pronalaze u prostoru doma i u okviru obiteljskih rituala i pravila. To je slučaj i s heroinom *Dnevnika*, bez obzira na to što je intelektualno i verbalno superiorna mnogim muškarcima u svojem okruženju i kozmopolitskog svjetonazora, još uvijek je biće privatnosti a ne javnosti, ekonomske sfere, tržišta i društvenosti. Bez redovitog školovanja i sustavnog obrazovanja, oblikovana uz romantičarsku literaturu, dvoji o tome u kojoj mjeri može pridonijeti radu na nacionalnom i djelovati u skladu s politikom buđenja ilirki, tj. “domorodnih kćeri”, kakvu je svojom poslanicom 1838. nastojao voditi Drašković.³⁰ Neodlučna je zato treba li prihvatiti poziv Trnskog iz 1840. da se društveno angažira.

Utemeljenje žene u ulozi majke i supruge subjektu dnevnika nije osigurano pa je i njegova pripadnost i rodnoj kategoriji žene, a i same nacije, dovedena u pitanje. U svojoj studiji Yuval Davis ističe “da će različiti ljudi koji pripadaju istom kolektivitetu osjetiti različite stupnjeve i vrste privrženosti, da će isti ljudi različito osjetiti u različitim vremenima lokacije i situacije, a neki ljudi će osjetiti da pripadaju osobitom identitetu dok će ih drugi konstruirati kao da su izvan tih kolektivnih granica i *vice versa*” (Yuval Davis 2011: 200).

U tom smislu subjekt dnevnika pripada preporoditeljskoj nacionalnoj ideologiji kad svoj život posvećuje pisanju, čitanju i pedagoškom radu, kao profesiji zamišljanja domovine i izobraženja nacije, ali ona je i izvan njezinih granica zbog nerealizacije braka i

²⁸ 1836. dvadesetpetogodišnja pripovjedačica navela je da ju je romantičarska literatura više obilježila od “ilirstva”: “A zbilja su se nešto Hrvati digli svojim jezikom, nu samo to mi se neće da se imenujem Ilirkom, mjesto Hrvaticom. Neka nazivlju kako im volja, ja se svim tim nebudem bavila. Meni je Schiller, Göthe, Körner i ostali miliji nego sve ilirstvo a već mi se neće slovnice učiti, da bude Hrvatica” (Jarnević, 2000: 80).

²⁹ “Čitah u smies romane, obiteljske pripovjedke, liečničke knjige – primaljske – putopise itd. Nastade kaos u mojoj duši, a nitko si nerazbijaše glave za razvijajuću se djevojku i njezinu budućnost. One *Ritter und Geistergeschichten* stajale su sladkoga sanku mnogu noć, ali ja sam ju rada probdila samo kada sam imala uza što, jer sam se borila fizičkom mojom manom – i hotjela ju nadvladati... *Na moje veselje umre i drugi sinčić moje sestre i ja dobih oduhe*” (Jarnević: 10; naše isticanje).

³⁰ Drašković je za vrijeme ilirskog preporoda žene pozivao na “čitanje i širenje hrvatske knjige u prvom redu zato što su žene promatrane u ulozi odgajateljice djece, svoje i tuđe, pa je bilo od osobitog značenja da majke ne čitaju tuđinsku literaturu nego pisanu na hrvatskom jeziku kojim će se obraćati novim naraštajima” (Zečević, 1985:10).

²⁶ “Bila ja tada navršila osamnaestu godinu, i ako nebijah krasna, rekoše mi da sam ljubazljiva i dražestna. Iz moje, ovom dnevniku priložene fotografije, neka čitalac sudi o mojoj vanštini. [...] Struka sam osrednje veličine, ravnog i vitkog bez svake mane. Nije moglo biti inače već da mi se mnogi mladić blizilo, rada se sa mnom zabavljao i mnoga iskra iz naših razgovora kriesila. Priznati mi je sada za svaki put, da mi bijaše zabava mužkarci mila, jer se bično zakvačih s njima i tada pogoni dok ih predobih. Uz nje oštih svoj um i osvojih se tako u duhu i srcu” (Jarnević, 2000: 12).

²⁷ Usp. Doan, 1991: XIV.

majčinstva. Čitanje, učenje i obrazovanje u to su vrijeme bile društvene prakse koje su uglavnom bile rezervirane za muškarce, jer su ometale glavnu ženu reproduktivnu ulogu. Riječ je o naturaliziranoj granici u kontekstu ondašnjeg javnog diskursa. Te se normativne rodne granice u *Dnevniku* nadilaze. Politika pripadanja i rodnom i nacionalnom identitetu za pripovjedni subjekt ispresijecana je, riječima Yuval Davis, i sociologijom moći i sociologijom emocija koje postaju svojevrsne normativne vrijednosne leće kako za pojedinačno mjesto žene nasuprot muškarcu, tako i za individualni identitet naspram kolektivnog nacionalnog identiteta. Međutim, koliko god se ta mjesta pokušavala fiksirati, ona su itekako promjenjiva i u tom je smislu iskaz "mislim da neživim kada nečitam ili nepišem" (Jarnević: 645) profeministički odnosno emancipatorski. Životna borba ove osobite usidjelice može se poistovjetiti sa zadaćom žene da podrži pa čak i slavi svoj život dok se bori za pomicanje nametnutih granica, o čemu svjedoči Yuval Davis u svojoj ranijoj studiji *Rod i nacija* (Yuval Davis 1997: 132). Medicinski diskurs je također pothranjivao tu sliku pa je istaknuti viktorijanski liječnik Henry Maudsley 1874, godine koja se preklapa s godinom kad Dragojla Jarnević prestaje voditi *Dnevnik*, u vrlo utjecajnom članku *Seksualnost u umu i obrazovanju* ustvrdio da žena "ne obnavlja s lakoćom vitalnu energiju koju je lakomisleno potrošila na učenje [...] pokušala li žena dostići muške obrazovne standarde [...] nedostajat će joj energija za trudnoću i odgoj djece" (Walter, 2011: 188).³¹ Narativni subjekt u dnevniku se opire vrlo srodnom liječničkom diskursu koji u udaji i upražnjavanju seksualnosti vidi jednoznačan lijek za sve njezine boljetice, tjelesne i mentalne, koje nužno prate ženu što odbija neizbrojive prosce i noći provodi uz knjigu. Ona ne pristaje na nagovore liječnika Taboréa da se uda kako bi se izliječila: "A on će nato lakonički: 'A vi se zaljubite, vidim da se imate dosta u koga; nebudite tako prebirljiva. – Napokon muž jedan kao i drugi, samo da vas izlieči...' I još koje šta mi reče kao liečnik – što mi ipak neće iz pera. Po nazorih liečničkih valjalo bi možebiti taj savjet ali po mojih podnipošto! Da se i sastanem i kada čovjekom koga bih ljubiti mogla, i da mi duša i srce za njime gine, a suprug mi ne bi moglo biti ja mu se nebi u putenoj nasladi sklonila. Ne, nikada ne! Volim poleći moju glavu pa umrieti, nego pripadati nepozakonjenom mužu!" (Jarnević, 2000: 18–19).

Zanemarivanje tjelesnih aktivnosti u korist duhovnih poput pisanja, čitanja, obrazovanja i komunikacije s kulturnjacima tog vremena činile su je nepovjerljivom muškarcima ali i ženama. Na koncu, ona je nepodobna i za usidjelicu jer se ne može jedno-

značno ukalupiti ni u taj koncept. Rodni stereotipi i kulturološka vjerovanja, što je vidljivo iz recentnih socioloških i psiholoških istraživanja, zadaju i definiraju obrasce ponašanja žena u svakodnevnom životu (usp. Walter, 2011: 190–191). Nepremostivi jaz između rodni uloga nužan u javnom diskursu zamišljanja nacionalnog identiteta stilizira i pripovjedni subjekt *Dnevnika*.³² Zato često mora zatomiti svoje žudnje koje drugi ne smatraju *normalnim* čežnjama jedne žene, osobito usidjelice. Sama, neprilagođena, ipak osnažuje nametnute rodne podjele kritizirajući roditelje čiji odgoj djece ne ističe *prirodne* razlike između muškarca i žene:

A k tomu bi rado iz dievojakah muže učiniti i onakove im znanosti sada već doprinesti koje i cio život za žensku čeljad nisu. Mudrovati je za muža a nije za tužnu ženu, koja je već od iste naravi prokleta da se imade volji muža sklanjati i da on za nju radi i misli. Žena samo o sebi redko krati postoji i medji 1000 jedna se dostojno uzderži; od onieh to jest, koja se će sama na sebe oslanjati. (Jarnević, 2000: 321)

Ovdje je sudbina ženskog subjekta još jednom reprezentirana maćehinskim odnosom prirode prema njemu. Naime žena uvijek i bezuvjetno ovisi o muškarcu i bez njega ne može djelovati ni misliti. Tek endemično i eksczesno, jedna od tisuću žena može postojati samostalno bez muškarca. A i ona samu sebe vidi kao *otužnu ženu* u škripcu između ucijepljenih kulturoloških očekivanja svoje sredine i vlastitih nekrotivih žudnji da ih zaobiđe. Diskursima ondašnje kulture su neprihvatljiva i protuprirodna razmišljanja žene o kućanskim poslovima ili šivanju kao protraćenom vremenu, o neposvećenosti idejama obitelji, udaje, braka i majčinstva. Mada ta vrsta subverzivnosti narativnog subjekta nije bila javno vidljiva jer je bila zatomljena u prostor intime jedne usidjelice, ipak su je te njezine transgresivne imaginacije učinile opasnom i zazornom figurom u ondašnjoj kulturi. Pogibljivo je znanje da jedna usidjelica može odvažno i borbeno iskoračiti izvan kulturološki nametnutih okvira te da može biti ekonomski³³ neovisna o muškarcu i politički³⁴ samosvjestan subjekt.

³² U svibnju 1848. pripovjedačica rezignirano piše: "Uzburkana vremena koja sada vladaju čine me sožalovati što nisam muž, ili bar postojanija zdravja, gdje bi mogla u prkos mome ženskom spolu u red boriteljah za dom i narodnost se staviti. Kao žena nestojim na kojem miestu to čutim, a kao muž nemožem" (Jarnević, 2000: 341).

³³ Pripovjedni subjekt ekonomski je neovisan, iako je ta neovisnost teško stečena, od bilo kojeg muškarca ili člana uže obitelji (usp. Zečević, 1985: 19–20). Nakon preseljenja u selo Pribiće 13 godina npr. živi od posuđivanja novca od prodaje kuće u Karlovcu na kamate, poučavanja djece, šivanja, uzgoja svilobuba, distribucije i rasprodaje cijele naklade svojih *Domorodnih poviesti*.

³⁴ "Da se ja možem u dielokruhu samo na žene spadajućemu kretati, i da me politička gibanja ne obadaju niti nediraju, ja bi se srijetnom mogla nazivati; no ovako me svaki slučaj pobrine i poskerbi" (Jarnević, 2000: 355).

³¹ Citat je donesen iz knjige *Žive lutke* Natashe Walter, a članak *Sex in mind and in education* izvorno je objavljen 1874. u *Fortnightly Review*, NS 15, str. 468–469.

Za tadašnju kulturu problematična je i reprezentacija spolnog čina i seksualnosti usidjelice uopće. Narativni subjekt koji je u ranijoj mladosti bio sklon zamišljanjima ideala čestitosti, u zrelijoj dobi odustaje od te predodžbe. Doduše obje su reprezentacije³⁵ determinirane dominantnom slikom spolnog čina koji je opravdan i funkcionalan jedino u okviru ispunjenja bračne i nacionalne dužnosti, što potvrđuje i slovenska teoretičarka kulture i roda Vidmar Horvat u svojoj knjizi *Imaginarna majka*:

U zapadnoj je kulturi razmnožavanje, dakle spolni čin koji vodi do potomstva, jedino reprezentacijsko polje na kojem je ženi dopušten puni subjektivitet. To zapravo nije osobito novo otkriće. Popularne su se psihoanalitičke studije iz prve polovice 20. stoljeća, raspravljajući o ženi i njezinu ustoličenju u društvenom i u rodnom smislu, jednoglasno slagale u tome kako žena postiže svoju puninu tek u majčinstvu. (Vidmar Horvat, 2013: 15)

Reprezentacija prvog seksualnog iskustva usidjelice u *Dnevniku* donesena je bez romantičarskog uljepšavanja. Doživljeno nakon 40-e s muškarcem kojeg je upoznala u toplicama u Topuskom, Tošom Milićem, prikazano je u najmanju ruku neobično jer nije bilo posljedicom ispunjenja dužnosti (izvanbračno je) niti posljedicom žudnje, nego kao čisti nagon. Uostalom, upražnjavanje takvog seksualnog užitka, prema riječima narativnog subjekta, nije ni deseti dio užitka emotivne privrženosti koju je osjećala prema Trnskom ležeći na njegovim grudima. Seksualni činovi su i u daljnjoj naraciji predstavljeni poput nesvjesnih nagona što ih 40-godišnjakinja nije mogla zauzdati u granicama za to vrijeme *pristojnog* ženskog seksualnog ponašanja. U tom smislu plaćanje seksualnog užitka od dvadesetak godina mlađega seoskog momka Mike/Nike može se nazvati radikalnom reprezentacijom seksualnosti usidjelice u 19. st. I vjerojatno je u tome Andrea Zlatar pročitala oslobođanje potisnute ženske seksualnosti i vidjela odmicanje od njezine muške projekcije (usp. Zlatar, 2004: 45). Projekcija vlastite seksualnosti žene-usidjelice odudara od diskursa patrijarhata, bez obzira na to referiramo li se na fazu potiskivanja ili oslobođanja seksualnosti narativnog subjekta. Nema sumnje da je narativni

subjekt, kako ističe Nemec, pokušavao “[...] preoblikovati položaj žene od objekta (seksualnog, društvenog, estetskog) do spoznavajućeg samosvjesnog subjekta” (Nemec, 2003: 100). Međutim, ne možemo ga zbog toga isključiti iz drugih tipova reprezentacije žene u 19. st. koji su se, prema Nemecu, uz već spomenuti tip žene na putu prema samosvijesti kretali između raznorodnih položaja od kućnog anđela/svetice, fatalne žene/vamp, do *femme fragile*. Čast nije važna samo u spoznajnom i etičkom smislu, nego je s druge strane povezana i sa simbolizacijom žene kao nositeljice kolektiva i njegove buduće sudbine. Međutim, subjekt dnevnika nije u ranoj dobi prikazan kao sinegdoha kolektiviteta ili nositeljica časti zajednice (usp. Yuval-Davis, 2004: 65). Tek kad ode izvan domovine pod utjecajem Trnskog,³⁶ u 28. godini života postaje u nacionalnom smislu osviješteni subjekt. Reprezentacija naše najveće usidjelice je i u tom pogledu ambivalentna, ona je kodirana kao balansirajući identitet trostrukim imenom Caroline/Line/Dragojle, i dvojezičnošću, kao i političkim preporodnim programom koji je njezin položaj kozmopolitkinje – “Da krasna je moja domovina, ali mi je tjesna!” (Jarnević, 2000: 21) – zamijenio pozicijom vatrene domoljupke.

Samooblikovanje narativnog subjekta često je puno sukobljenih reprezentacija. Na primjer, usidjelstvo narativnog subjekta prikazano je kao opiranje prihvaćenom običaju da žena ne može živjeti bez muškarca. No, s druge strane usidjelstvo je predloženo kao nametnuto, ono je posljedica narušavanja prirode i njezina poretka:

Zašto se narav poremetila u meni! Zašto me nije stvorila mužem? Mužem koji širom svieta posluje, i ako mu kad što u srcu jaukne, kao muž se može opet razabrati u poslu, u svietu, u osnovah zaboraviti ili pritajiti poželenja srca. A ja tužna neimam čim da utišim oluju i munje u grudih... Tiho kućno poslovanje još me više razdražuje, ponukava čeznuće u meni. (Jarnević, 2000: 30)

Žudnja narativnog subjekta da bude muškarcem i neka trajna rascijepljenost njenog netipično ženskog identiteta, usidjelice, jer je lišena majčinstva, uvjetovana je time što je druge žene, ali i muškarci, zbog toga ne doživljavaju kao ženu. Iz intime doma 59-godišnje usidjelice, emancipacija žena postaje sporan ženski položaj.³⁷ Iako, tek nekoliko redaka niže na

³⁵ “Čitah bez izbora jerbo nepaziše nitko na mene. S time rastoh. – Ali čudnovato se stane sada kolebati u srcu jedva se razpupajuće djevojčice. Metež bijaše; oj kakov metež od čučenjah i poželjenjah! One vile koje darivaše djevojke s neizvehnivom ljepotom, nebrojenim blagom. Oni dusi koji dolaziše kajuć svoje grieha na sviet – i nebrojeni događaji što jih čitah u onih knjiga razgrijaše moju razmnivu, i ja se umislih u položaj onakih djevojakah. U kriepostnih onih djevojkah nadjoh ja svoj ideal, i kada s vremenom u mojoj duši svetlo nastane, kada se izravna onaj metež, odlučih biti i ja njima ravna u kreposti. Malo bijaše spisatelja Lafontaine, Kotzebue, Schilling, Schiller, Kramer i Pichlerica, Froberg, La Motte Foque, Clauren, W. Scott, Coper, Körner, Uhland, Byron i ostali” (Jarnević, 2000: 85). Pročitala sam “Žensku biblioteku” ali baš ni zere nenalazim ženskosti unutra...” (Jarnević, 2000: 723).

³⁶ U Grazu, gdje je 1839. učila krojački zanat, slučajno nailazi na anonimne stihove na hrvatskom jeziku na koje će anonimno odgovoriti potpisujući se kao *Ilirkinja iz Karlovca*. Poznanstvo s Ivanom Trnskim, autorom tih stihova, inicirat će njezinu transformaciju u gorljivu domoljupku (Jarnević, 2000: 118).

³⁷ “U ‘Viktoriji’ i ‘Bazaru’ se čita mnogo o emancipaciji ženah kao i o gombališćih ženskih, ali ne, da bi pisci ili pisalice bile za to, ove su mnogo proti tomu načinu emancipiranja. Pak i ja, ako i jesam sama svoja svoj vjek živila, nisam za takovo emancipiranje, kakovo ludost prenapeta pojednih ženah zahtjeva. A najsmješnije pak je, da se je ženam uzhtjelo sjediti u sabornicah i glasovati s muškarcima” (Jarnević, 2000: 714).

istoj stranici dnevnika usidjelica želi prekoračiti rodne granice i zauzeti puno djelatniju poziciju:

Da sam muž pak da mi je govoriti u saborih navukla bih si znadem s mojim govoru kaznu smrti, ali voljela, nego ovako ogavan život živiti, kako ga živiju sada Hrvati, psujući se i grdeć u javnih listovih, i tako celomu narodu mraz na obraz navlačeć. (Jarnević, 2000: 714–715)

Tako je mjesto usidjelice u *Dnevniku* trajno zašiveno u vječno kolebanje između promatračke simboličke i žuđene djelatne uloge u kulturi. Budući da bi prema diskursima patrijarhata i heteronomnosti žena naciji trebala osiguravati sinove, a ne preuzeti muški, za jednu usidjelicu nedopušteni prekoračujući društveno-politički angažman, on je trebao ostati izvan njezina djelokruga. Nedopustivo je da jedna usidjelica bude malo stranac u domovini, a u tuđini sinegdoha nacije (Jarnević, 2000: 124), malo migrant i malo nomad, malo muškarac, malo emancipirana i neemancipirana žena. Takva *prevrtljivost* ili trusnost položaja subjekta *Dnevnika* u etničkom kolektivitetu nije poželjna u zajednici strogo razgraničenih identiteta, baš kao ni prekoračivanje granica.

ŠEVA

Drugu književnu reprezentaciju usidjelice, onu prikazanu u kratkom mađarskome romanu *Ševa* (1924) koju smo odabrali za analizu, dijeli svega četvrt stoljeća otkako je “najveća usidjelica” hrvatske književnosti završila vođenje svojega dnevnika. U tom je Kosztolányijevu romanu naglasak stavljen na prikaz specifičnog prostora provincije u smislu svakovrsne kulturne, političke, obrazovne zaostalosti u odnosu na glavni grad, pa i otud proizašle uskoće pogleda i ukusa, svjetonazora i stila života svojstvenog malim sredinama. Ševa kao usidjelica tek je jedan element u prikazu provincije pa reprezentacije njezine pozicije nisu ni izbliza toliko detaljne kao u *Dnevniku* D. Jarnević; ona ostaje na marginama i društva i romana, štoviše, izmješta se kako bi radnja uopće mogla teći, pa ako postoji presjecište tih dviju književnih reprezentacija, naslućujemo ga u proturječnim imaginacijama tog specifičnog tipa žena koje su uvijek stigmatizirane ideološkim diskursima koji ih proizvode. Ipak, politike reprezentacije njezinog subjektivnog položaja kao svojevrsne drugosti normalnom i zdravom mjestu žene u dominantnoj patrijarhalnoj, racionalističkoj i maskulinocentričnoj kulturi itekako su jasne. Književne reprezentacije često ističu da su usidjelice pogrešne ili nepotpune, uglavnom rade nešto krivo ili manjkavo, a nas, kao i u slučaju prethodno analiziranog primjera iz hrvatske književnosti, zanima tko i u kojim uvjetima konstruirao takvo uvjerenje.

Književni lik, ako je riječ o neudanoj starijoj ženi, najčešće je karakteriziran upravo statusom usidjelice i ta karakterizacija utječe na njezine odluke, izbore,

djelovanje. Tako je i u mađarskome romanu *Ševa* (1924) Dezső Kosztolányija³⁸ junakinja po kojoj je roman naslovljen uglavnom prikazana kroz niječne odlike. Pripovjedač sugerira da sa Ševom nešto nije u redu, pogrešno je, kako izvana tako i iznutra, a njezina nedovršenost očituje se na više razina: ona u romanu nema imena, oslovljava ju se nadimkom, ali neprikladnim nadimkom jer su je otac i majka prozvali po ptici pjevici u doba dok je još pjevala; međutim, u trenutku kada se s njom čitatelj upoznaje, nadimak joj više ne priliči. “Otad se ime zalijepilo za nju i nosila ga je kao što se nosi prerasla dječja odjeća” (Kosztolányi, 2017: 11). Usidjelica je nedovršena žena, njezina inicijacija u svrhovitu i ispunjenu figuru nije se dogodila: Ševa ništa ne uradi do kraja pa osim što je prestala pjevati, prestala je i svirati te majčini naponi da ju nauči svirati klavir, iako uopće nije imala sluha, prestaju onoga trenutka kada je Ševa napunila osamnaest.³⁹ Njezina kuharska umijeća mogu se također promatrati kao nedovršena budući da je njezino kuhanje bezidejno, bezbojno, isprano... Na obiteljskom dnevnom meniju najčešće su riža s mesom i bljedi bezbojni biskviti, kao naličje ukusne i primamljive hrane što se poslužuje u restoranima. Usidjeličku poziciju potvrđuje i kukičanje: ona je nesumnjivo vrijedna i kuća je prepuna primjeraka njezina ručnoga rada, ali pokrivač čija je izrada na početku romana već u tijeku, ostaje nedovršen: “Poslijepodne će nastaviti kukičati žuti prekrivač što je ostao nezavršen” (Kosztolányi, 2017: 184). Različite Ševine inicijacije u poželjan identitet promašene su jednako kao i “inicijacija u odraslu ženu”, odnosno pretvorba iz djevojke u ženu stupanjem u brak, koja također ostaje neostvarenom. Zaglavljena je u prostoru svoje djevojačke sobe što je nekada davno izgledala kao čista, bijela kapelica, ali je vremenom izbljedjela, posivjela, napunila se kramom u vidu praznih kozmetičkih bočica, spomenara, lepeza. Nedovršenošću je protkana cijela Ševina karakterizacija jer osim što više ne pjeva, ona je ne-lijepa lica i ne-zgodna tijela, ne-društvena do te mjere da ne može posjećivati ni kazalište, preosjetljiva želuca pa ne može jesti u restoranima, ne-samostalna i pod roditeljskom paskom, ne-udana u trideset i šestoj godini života na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Priroda ju je obilježila tjelesno neprivlačnom, čak izuzetno ružnom i time joj iz perspektive

³⁸ Dezső Kosztolányi (1885, Subotica – 1936, Budimpešta), jedan od klasika mađarske književnosti. U aktualnim povijesnim pregledima mađarske književnosti 20. stoljeća navodi se kao jedan od ključnih predstavnika građanske i europske moderne proze. Javio se i djelovao unutar mađarskog književnog kruga poznatog pod imenom Nyugat (Zapad). Bio je pjesnik, prozaik, esejist, novinar, prevoditelj. Na svim spomenutim područjima ostvario je mnogobrojna i vrijedna djela koja je, među ostalima, cijenio Thomas Mann, hvalio Endre Ady, kao uzor isticao Danilo Kiš.

³⁹ “Ševu je ona učila svirati, ali sirotica, drago dijete, nije daleko dogurala, uopće nije imala sluha, s njezinim osamnaest stavili su ključ na poklopac klavira, da bi ostao uredan” (Kosztolányi, 2017: 133).

ostalih likova pa i roditelja uskratila bračni život podvlačeći stereotip prema kojem su usidjelice nužno fizički manjkave. Ševa je fizički neatraktivna, čak je i roditelji doživljavaju kao ružnu, povučena je i potpuno nesklona druženjima i izlascima. Status usidjelice Ševa stječe jer joj je priroda uskratila ženske attribute i posljedično brak, ona je žena bez ženstvenosti i seksualnosti, udaljena od svojeg "prirodnog" identiteta zbog čega ju je društvo obilježilo kao drugost, postala je društveno nevidljiva i bez sigurnog vlastitog mjesta u kulturi. Sigurna je tek u okrilju roditeljske kuće. Anatomijom se u stereotip usidjelice uklapa dijelom: visoka je i šiljasta, ali nije ni mršava ni tanka, nego gojazna, a u hodu se gega kao patka. Prvi susret čitatelja sa Ševom zbiva se na klupi pod divljim kestenom, ispred gredica s cvijećem dok ona plete prekrivač od žutog konca, bez uvida u lice što je bilo prekriveno crnom dugom kosom. Neprivlačna izvanjskost čitatelju se predočuje iz očeve perspektive: "lice na koje se bilo nemoguće naviknuti, istodobno i gojazno i mršavo, mesnatoga nosa, širokih konjskih nozdruva, strogih muškastih obrva, sitnih ispranih očiju što su donekle nalikovale njegovima. Nije se razumio u žene, ali mu je bilo i više nego jasno to da je njegova kći ružna. Sada više nije bila samo ružna, nego i uvenula, oronula, prava stara cura" (Kosztolányi, 2017: 13).⁴⁰ Kako Ševa stari, lice joj obavlja pepeljasti veo, "gotovo nevidljiva i blaga, ali neraskidiva paučina: starost, ravnodušna i nepopravljiva pohabanost" (Kosztolányi, 2017: 179). Otac se teško nosi s njezinom neprivlačnom vanjštinom, "dugo ga je to boljelo", razvio je čak obrambeni mehanizam u tom smislu da njezin lik vidi neodređenije, postaje mu maglovit i blijedi. Roditelji učestalo i nerijetko ističu da za nju imaju puno ljubavi, ali suočeni s njezinom neljepom vanjštinom, i oni skidaju osmijeh s lica i doslovno obaraju pogled. Podsvjesno se čak udaljuju od nje; kada u rijetkim zajedničkim odlascima u grad koračaju pred svijetom, otac požuri, ubrza korak, da ne bi morao koračati pokraj nje jer su oca "tuđa znatiželja i pretjerano izlaganje javnosti činile [...] nervoznim" (Kosztolányi, 2017: 14). Naime, za okolinu je Ševa zbog neobične neprivlačne vanjštine i usidjeličke pozicije osoba vrijedna sažaljenja, ali i poruge: "Oni što su poslijepodne dokono sjedili na terasi kavane Széchenyi podigli bi pogled iznad novina i gledali Ševu. Nisu to bili nepristojni pogledi, nego tek uobičajeno dobronamjerno sažaljenje iza kojeg se skrivala neograničena zluradost" (Kosztolányi, 2017: 14). Drugi usidjelicu doživljavaju kao karikaturu, iskrivljenu figuru, čudovišnu ženu koja je udaljena od "normale". Ona čak nije ni prijetnja, Ševin odlazak na tjedan dana prolazi gotovo neprimijećeno: "Pet dana je odsutna, a sad ju

je prvi puta netko spomenuo" (Kosztolányi, 2017: 96). Ševa je na društvenim marginama, nikako u središtu društvene pozornosti: u malom gradu gdje svatko zna tuđa kretanja tek se peti dan njezina izbjivanja prvi put netko interesira za nju. Opreku doživljavanja Ševe kao stereotipne usidjelice pripovjedač romana uspostavlja u liku mladog urednika lokalnih novina i poete Iljása, koji Ševu vidi kao predanu, jednostavnu i dobronamjernu osobu, percipira je kao ugodno i ljubazno biće, odnosno kao bolju od "ovdašnjih" djevojaka. Bez obzira na to što usidjelištvo doživljava kao sudbinu s kojom se teško miri, Ševa povratkom u grad osjeća olakšanje jer se s teretom usidjeličke stigme ipak lakše nositi u većoj nego u manjoj sredini.⁴¹ U romanu je Ševa izolirana od društva, većinu vremena provodi sama šivajući, pripremajući zdravu hranu i čisteći. Navike i postupci usidjelica u društvenom se kontekstu mogu identificirati kao beskorisni, štoviše, ne mogu se društveno podržati jer je njihova proizvodna vrijednost mala, nisu za komercijalnu upotrebu, ne pridonose povećanju prihoda. Ševina nefleksibilnost i sitničavost ogleda se i u tome što u njihovu domaćinstvu nijedna sluškinja nije ostajala više od nekoliko tjedana, "sve bi prije vremena pobjegle" jer nisu mogle zadovoljiti njezine stroge kriterije u kuhinji. Usidjelica je pozicionirana onkraj dvije vladajuće politike: politike braka i politike kapitalizma. U pozadini roditeljske želje za Ševinom udajom nalazi se prije svega strah za njezinu egzistenciju budući da roditelji polaze od pretpostavke da udajom muškarac mora biti odgovoran za nju i njezinu materijalnu zbrinutost.

Usidjelica je nezanimljiv i statičan književni subjekt, neprikladan za glavni lik jer priječi zaplet, a i unaprijed je dokinuta mogućnost rasplesa udajom. U Kosztolányijeve romanu obiteljska dnevna rutina narušava se Ševinim odlaskom u jednodnevni posjet rodbini na pustu. Nakon prvotne utučenosti i zbunjenosti, otac i majka Vaykaj se najednom osjete *oslobođenima* i trude iskoristiti novonastalu slobodu: odlaze na objede u restoran, na noćne zabave, kazališne predstave, obavljaju kupovine, prijateljske posjete. Uživaju u druženju, uživaju u hrani, piću, cigaretama, riječju, postaju nevaljala djeca što su privremeno uspjela izmaknuti strogom Ševinu nadzoru. Ševin usidjelički život prikazan je monotono i isprazno, dok su šaroliki i ispunjeni dani za majku i oca Vaykaj započeli odlaskom a završili povratkom njihove kćeri u rodnu kuću. Ševina usidjelička egzistencija prikazana je statičnošću što ne ostavlja prostor za razvoj radnje. U tom je smislu ljubavni zaplet unaprijed isključen, a Ševa predstavlja, kako ističe Hodgkins

⁴⁰ I pripovjedač slično komentira Ševin izgled: "Jadnica, s tim pernatim šeširom na glavi izgledala je kao maškara" (Kosztolányi, 2017: 18). Uopće roman donosi brojne opise Ševina zazorna fizičkog izgleda.

⁴¹ "Ševa se teško naviknula na život u pusti, svakog je božjeg dana osjećala nostalgiju za domom i sada se veselila što je stigla natrag u grad u čijoj se udobnosti može štošta zaboraviti i koji osigurava pravu intimu onome kome je suđeno da bude sam" (Kosztolányi, 2017: 175).

(2008), nezahvalan književni subjekt. Da bi se roman mogao dalje razvijati, ona se mora izmjestiti, otići na pustu u posjet rođacima, pa se tako i psihička i fizička transformacija roditelja poništava njezinim povratkom, a sukladno tome i vrijeme se mijenja i naglo pogoršava obilnom kišom koja najavljuje jesen. Svakodnevnica se vraća u staru, dobro poznatu kolotečinu, a otac ponovno zauzima stigmatiziranu poziciju hodajući pokraj Ševe, zorno predočujući teret stigme što ga fizički prati: "Lijevo rame je opet nervozno uvukao, kao da na njemu nosi nevidljivi teret" (Kosztolányi, 2017: 171).

Usidjelica je uspostavljena izvan heteroseksualnih normativnih obrazaca – iako to ne podrazumijeva da sudjeluje u drugim seksualnim praksama – ona je nužno odmak od norme, drugost normalnom. Neuspjeh da uspostavi heteronormativni život i posljedična nereproduktivnost jamči usidjelici marginalnu poziciju. Da bi se uskladila s normom i oslobodila stigme društvene prijatnje i zazora, mora ući u brak koji sugerira normalnost i zdravlje budući da se brakom ženski subjekt pozicionira kao odrasla osoba što će ispuniti svoju reproduktivnu ulogu. U trideset i šestoj Ševa je "neprirodna gospođica", ona koja iz gospođice nikad neće postati gospođom, suprugom, majkom. Ševini roditelji su godinama u beznadnoj poziciji kad je riječ o njezinoj udaji, međutim, nada ih nikad ne napušta do kraja.⁴² Ákosa čak i pogled na gardijske oficire podsjeća na to da je njegova kći neudana,⁴³ u pijanstvu žali svoju kći jer smatra da je usamljena. Predbacuje sebi manjak ljubavi za nju, čak mržnju i prezir, želju za njezinim nestajanjem i smrću. Slično je i s pozicijom majke, čije su prve misli nakon Ševina odlaska na pustu vezane za njezinu potencijalnu udaju, ali ona javno zagovara stav da je ideja usidjelice anakronizam, navodeći primjere udanih žena iz najbliže okolice: Biri Szilkuthy, Ševine jedine prijateljice što se udala za šumara, ali ju je muž ostavio zbog blagajnice u kavani, gospođe Hernád, čiji je muž prokartao cijeli njezin miraz u šest mjeseci, i Magde Proszner, čiji muž pije i tuče ju. Samooblikovanje usidjelice bitno ovisi o tome kako je kao usidjelicu imaginiraju drugi te je i sama Ševa nesretna zbog nepromjenjive usidjeličke pozicije, zbog toga što se nije udala: "Ševa je bila jednaka kao i njezin otac. Živjela je život iz dana u dan, ali sada kada su predjeli promicali i livade

se smjenjivale, podsjetila se da postoje stvari što se ne mogu promijeniti i što će zauvijek ostati iste. Steglo joj se u grudima. Stala je pred drugi prozor što nije bio spušten, ali na njegovom je staklu ugledala svoje lice. Nije se voljela ogledati jer je to tašto, a i zašto bi..." (Kosztolányi, 2017: 17).

Frustraciju zbog kćerina usidjeličkog statusa roditelji prebacuju na Gézu Cifra, blijedog i boležljivog, mršavog i prištavog, kolebljivog i nesigurnog željezničara kojeg je obitelj Vajkay poznavala devet godina. Dolazio im je neko vrijeme na ručak i večeru, otplesao jedan ples sa Ševom na balu katoličkog ženskog društva i odveo je s većim društvom na vožnju čamcem na jezero Tarliget. K Ševinim roditeljima prestao je dolaziti nakon što su gradom počeli kružiti tračevi da će je oženiti. Sama Ševa nije spominjala Gézu Cifra, ali njezini roditelji zamjerili su mu povlačenje iz očekivanog braka bez obzira na to što on ni na koji način Ševi nije ništa obećao. Čak ju nije ni dotaknuo, dogodila se tek jedna tajanstvena večernja šetnja u kojoj je Ševa nekoliko minuta bila bez roditeljskog nadzora, a što je njima bio dovoljan povod da o Gézi ispletu "legendu" što je narasla do to mjere da više nikada nisu izgovarali njegovo ime.⁴⁴ U pijanstvu otac čak dobiva poriv da ga ubije.

Osim iz kuta pripovjedača, koji iz sveznajuće pozicije zalazi u misli svih likova, Ševa je reprezentirana posredstvom pisma i fotografije. U pismu što ga piše roditeljima s puste naglašava se njezina neprirodnost: pismo je bez pravopisnih grešaka, sažeto i razumljivo, ali kruto i patetično. Ono otkriva i njezinu zatvorenost, predstavljanje događaja kroz prizmu toga da zadovolji očekivanja drugih, te lišenost osobnog tona ili iskrenosti. Fotografija snimljena na pusti dodatno naglašava reprezentaciju potpune izoliranosti i neuklopljenosti: "Kako li je osamljeno stršala i u ovom društvu, među svojom rodbinom, čak i među svojom krvlju" (Kosztolányi, 2017: 179). Umjesto da je sudionik sustava, ona stoji izvan njega. Društveno je odijeljena, čak odbačena te drugi, poznati i nepoznati, "stalno šapuću iza njezinih leđa, gledaju je s visoka, ismijavaju je" (Kosztolányi, 2017: 141).

Unatoč statičnosti i krutosti usidjeličkog književnog subjekta, naviještena je mogućnost Ševine transgresije. Pri odlasku na pustu: "[n]osila je ogromni šešir s demodiranim tamnozelenim perjem, laganu haljinu, a od velike se vrućine štitila otvorivši ružičasti suncobran" (Kosztolányi, 2017: 12). Međutim, pri povratku,

⁴² Ona govori suprugu: "Uostalom... – I zastane. / Uostalom, što? / Možda se nađe netko. / Tko netko? / Netko – rekla je majka bojažljivo – možda se osmijehne sreća – dodala je hrabro, s dirljivom ženskom bestidnošću." To je oca međutim razdražilo: "Bilo mu je neugodno ponovo slušati ono što je nebrojeno puta već uzalud čuo, ono o čemu je i on sam prestano razmišljati, ono što ga je previše puta razočaralo i zbog čega mu se lice žarilo. Primjedbama svoje žene smatrao je grubom. Slegnuo je ramenima, a zatim jedva čujno izustio: Pusti to" (Kosztolányi, 2017: 33).

⁴³ "Zabolio ga je pogled na te mladiće što su zasigurno došli u posjet obiteljima svojih veselih djevojaka, mladića što računaju na miraz i žive u nekom drukčijem, posve drukčijem svijetu nego što je njihov" (Kosztolányi, 2017: 43).

⁴⁴ "Jednom su ga omalovažavali, drugi put optuživali, idući put proglasili mekušcem, kasnije opet čovjekom lišenim svake empatije ili nepoštenim pohotnikom. Tog mršavog i jadnog, ali ne i zlonamjernog mladića u međusobnim su razgovorima nazivali 'on'. [...] Neosporno, ocu i majci Vajkay izvjesno je vrijeme on bio vrlo mio. Znali su da ni u najsmjelijim snovima nisu mogli tražiti boljeg prosca za svoju kći. Zamišljali su upravo ovakvog dobrog, pouzdanog, 'domaćeg' mladića koji nosi neopipljene platnene hlače, koji u mucu nabire čelo, pomalo se znoji i pocrveni pri razgovoru" (Kosztolányi, 2017: 24).

nakon što se i posljednja nada u promjenu bračnog statusa ugasila, ona se vraća preobličena, preodjevena, u dugom crnom kišnom ogrtaču. Izgledala je “drukčija”, neobična, posebna: “iz dubine polumraka, pomalo se njišući i blago gegajući, pristizala je jedna žena. Nosila je crnu kapu od voštanog platna kao zaštitu od kiše – izgledalo je kao da ima crnu kapu za kupanje – i proziran gumeni ogrtač, dug, sezao joj je gotovo do gležnjeva. U ruci je držala kavez za ptice” (Kosztolányi, 2017: 168). Ševina transformacija mogla bi se tumačiti promjenom iz redovničke u vješticijsku poziciju, naime, usidjelica je u društvu ili svojevrsna redovnica koju karakterizira nesebičnost, poslušnost, celibat, samopožrtvovnost ili je samodostatna prijeteća vještica, mrziteljica muškaraca, što prijateljuje s mačkom. U očima normativnog društva usidjelica mora odabrati hoće li biti vještica ili redovnica – ako već nije glumica. Glumice naime imaju poseban status u malograđanskoj patrijarhalnoj sredini, ujedno su predmet omalovažavanja i prezira, ali i žudnje i obožavanja. Olga Orosz, kazališna primadona reprezentirana je kao čuvena, zla i zanimljiva, opasna “bezbožna mačkica” mesa mekana i umorna od razbluda. Čitatelj se upoznaje i s potencijalnom glumicom, gostioničarevom kćeri, ali i s jednom jednako kao i Olga nečasnom bivšom glumicom.⁴⁵ Podjednakih godina kao Ševa, Olga Orosz nije usidjelica, ali je također kao subjekt određena kroz svoje odnose s muškarcima: ona je ili ljubavnica ili buduća supruga. Kazalište je bitna kulturna institucija malograđanskoga patrijarhalnog društva, međutim, s udavačke pozicije crkva je hijerarhijski nadređena. Patrijarhalna⁴⁶ sredina odlazak na misu tretira kao društveni događaj u čijem je fokusu udaja: “U pola dvanaest prije podne održava se mala misa. Na nju dolazi društvena elita, vlastelini, dobrostojeći činovnici, bogati građani što žive u uvjerenju da nisu tek obični smrtnici. S njima dolaze njihove supruge i kćeri spremne za udaju. Prate ih mlada gospoda, udvarači, koji se zadržavaju straga, iza stupova, pokraj posuda za svetu vodu” (Kosztolányi, 2017: 55).

Ševa se sigurno osjeća samo doma, svako izmještanje povod je za nesigurnost. Na pusti se osjećala kao suvišak i drugima na teret: smetala je djevojkama u svakom trenutku i sa svakim činom, zamarala je bratića, čak i ujaka i ujnu, a tek po Ševinu povratku s

puste čitatelj doznaje da je imala očekivanja od izleta vezana za udaju. “Ništa se nije dogodilo. Opet se ništa nije dogodilo”, razmišljala je Ševa vrativši se u grad (Kosztolányi, 2017: 182). Očekivala je da će uspostaviti komunikaciju s upraviteljem imanja, četrdesetdvo-godišnjim zdepastim udovcem grube vanjštine Jós-kom Szabó, koji ju je prvoga dana boravka pratio kući i razgovarao s njom, ali je potom dolazio rjeđe, izbjegavao Ševino društvo i spuštao pogled pri susretu s njezinim. Iz pripovjedačevih oskudnih razmišljanja na tu temu i Ševinih rijetkih predočenih poteza moguće je zaključiti da Ševu zapravo više zanimaju upraviteljeva djeca, posebice šestogodišnja djevojčica koju je Ševa rado mazila. Koncept usidjelištva samoreprezentiran iz Ševina kuta nesumnjivo je isprepleten s tezom javnog patrijarhalnog diskursa gdje je za ženu najveće osobno ispunjenje majčinstvo. “Manciki je prije povratka poklonila medaljon na tankom srebrnom lančiću koji je za krizmu dobila od gospođe Záhoczky. Kakva glupost i neukus. Sramota. Sramota. Neće to ni spomenuti roditeljima, nego će reći da ga je izgubila” (Kosztolányi, 2017: 183). Ševa se iz perspektive pripovjednog subjekta ne određuje niti kao samouvjerena niti kao racionalna žena koja je sposobna stvoriti vlastite rodne, profesionalne ili tjelesne okvire. Štoviše, ona neprestano dvoji o intelektualnim ili moralnim vrijednostima, iznimno je podložna roditeljskom stavu kada je riječ o njezinoj ulozi u ondašnjem društvu te je očito da samooblikovanje Ševe bitno zavisi o tome kako je kao usidjelicu imaginiraju drugi. Međutim, u Ševi se može primijetiti i transgresija usidjeličke pozicije: sama osjeća to da je tijekom tjedna u kome je izbivala doživjela velike promjene, koje se izvana očituju preodijevanjem. Nema poticaja i dogodne ići u posjet rođacima i po povratku vlastitu poziciju doživjeti kao beznadnu,⁴⁷ sebe kao mrtvaca na jalovom i hladnom krevetu predodređenom isključivo za spavanje i bolesti. Međutim, grcajući u suzama Ševa ipak planira sutrašnji dan: ranojutarnje ustajanje, brigu za oca, dijetalno kuhanje, kukičanje.

Književni prikazi usidjelica nužno ovise o kategoriji roda, klase, seksualnosti i ekonomije. U njima je moguće uočiti i zabrinutost nad ženama što iz svoje egzistencije isključuju brak, obitelj i majčinstvo pa time ugrožavaju vlastito održavanje u društvu. Pripovjedač je u romanu *Ševa* nerijetko podrugljiv, ponekad i sarkastičan: svakodnevní život, u nužno isprepletenoj komičnosti i tragičnosti, prikazan je iz humorističnog i ironičnog fokusa. Humorom i ironijom dotiču se tabui i pripovjedač se poigrava stereotipima stavljajući pod znak pitanja različite svjetonazore i ideale te u tom smislu roman pridonosi raspravi o ograničenom položaju žena, istražuje kakav treba biti život vrijedan

⁴⁵ “Ona je već odavno o glumcima formirala poražavajuće mišljenje. Često je govorila o Etel Pifkó, jednoj davnoj sárszegskoj glumici koja se otrovala dok je bila u drugom stanju i zbog toga je bila sahranjena izvan mjesnog groblja jer je nisu htjeli položiti u sveto tlo i nije primila posljednji crkveni blagoslov” (Kosztolányi, 2017: 79). Reprezentacija glumice složena je i zanimljiva tema što zbog obujma izlazi iz okvira ovoga članka.

⁴⁶ Zoran su primjer patrijarhata u romanu pijanke mužjaka četvrtkom što se “održavaju u kasinu, koji jedan dan u tjednu žele provesti sami, opušteno prodiskutirati, daleko od svake žene. Tih se pijanki žene u Sárszegu pribojavaju. Njihovi se muževi vraćaju u zoru, često već za dana, idućeg dana su im krvave oči, pokvaren želudac i samo gundaju” (Kosztolányi, 2017: 109).

⁴⁷ “Nagodinu će napuniti trideset i šest godina. Koliko će imati za deset? A koliko će imati za narednih deset? Otac je sada imao pedeset i devet, majka pedeset i sedam. Za deset godina, a možda i manje, njezini će roditelji umrijeti. Što će onda biti, Presveta Bogorodice, što će biti?” (Kosztolányi, 2017: 183).

življenja, propituje može li žena samostalno pronaći smisao života i kvalitetno ga ispuniti. Međutim, reprezentacija Ševe, njezinih preokupacija i planova, govori u prilog ne potpune beskorisnosti, ali ipak izgubljene prilike, beznačajnosti. Kao neostvarenu majku i neudanu ženu društvo i kultura stalnim prijekorima stavljaju je u antagonističan i ambivalentan položaj, marginaliziran i podcjenjujući, a njezine vrline primjećuju tek rijetki.

U *Ševi* se jasno uočava pozicija društvene stigmatiziranosti, isključenosti i neprilagođenosti te brojna proturječja što obilježavaju subjektni položaj usidjelice na društvenoj margini, riskantan i prekoračujući u smislu odmaka od normi stabilne uloge žene u zasnivanju braka i ostvarenju majčinstva. Ideologija roda i seksualnosti koje je Ševa ugradila u habitus ne dopuštaju joj da vlastitom pozicijom bude zadovoljna ili pomirena. Međutim, sama Ševa ne pokazuje jasan otpor društvenim strukturama, ali ni posvemašnje beznađe. Slična ambivalentnost vidljiva je i u odnosu s roditeljima čije je ona prije svega dijete, ali i njihov roditelj, jer postupno brigom za vlastite roditelje nadomješta majčinsku ulogu koja joj je uskraćena. Dvosmislenost reprezentacija položaja usidjelice u objema analiziranim pripovijestima može imati mnoge funkcije, a nadasve nas opominje da nikada ne možemo dosegnuti ičiju potpunu priču ili cjelovitu sliku identiteta – svako subjektno mjesto zauvijek ostaje nedokučivo i neizrecivo. Ipak, ta balansirajuća i nezaustavljiva subjektna pozicija usidjelice, čini nam se, katkad je vidljivija u književnosti nego u drugim diskurzima i izvandiskurzivnoj zbilji.

ZAKLJUČAK

Baveći se dvjema odabranim književnim reprezentacijama usidjelice nastojale smo pokazati da se zamišljanje stare neudane cure ne da odvojiti od ideologije kulture u kojoj se imaginira. Prva reprezentacija, u *Dnevniku* Dragojle Jarnević, usidjelicu precizno žanrom dnevnika smješta u vrijeme od 1833. do 1874. u širokom rasponu od 41 godine, između izlaska Gajevih *Novina hrvatskih* s književnim tjeđnim prilogom *Danica* (1835) i otvaranja hrvatskog sveučilišta (1874), a vrijeme radnje druge reprezentacije usidjelice u mađarskome romanu *Ševa* Dezsőa Kosztolányija uokvireno je tek jednim tjednom što teče od 1. rujna 1899. godine. Riječ je, dakle, o modalno-žanrovskim, prostorno i vremenski različitim književnim reprezentacijama usidjelice, no obje su reprezentativne za analizu načina na koje ih društveno-kulturni konteksti kroje kao promašene društvene uloge. Osim toga, poredbeni okvir ukazuje na to da su obje preplavljene dominantnim kulturnim predodžbama o ulozi žene u kulturnoj i simboličkoj reprodukciji obitelji i nacije. Tako je književna figura žene usidjelice, neudane, stare cure u objema prozama oblikovana kao drugost ondašnjem *prirodnom* poretku

kulture. I u jednoj i u drugoj naraciji oblikovana je brojnim ambivalencijama i napetostima pa se čak i rodne, dobne ili spolne granice usidjelice pokušavaju disciplinirati i nadzirati različitim diskursima koji su od neudane žene i nemajke proizveli usidjelicu. Također, obje reprezentacije usidjelice, svaka na svoj način, predočavaju iskustvo i društveni status žene što je neostvarenjem majčinstva kao svojeg *prirodnog* poslanja iznevjerila i vlastiti rod i svoju naciju. Takav subjekt u oba je slučaja konstruiran i dekonstruiran nespojivim pripovjednim strategijama koje ometaju učvršćivanje i definiranje njegova dobrog, spolnog, rodnog, klasnog ili cehovskog narativnog identiteta. Nestabilnost, rubnost, nezaštićenost, fluidnost i transgresivnost uspostavljenih narativnih identiteta usidjelice nagrizaju i uzdrmajaju bilo kakvu ideju njegove esencijalnosti kao i heteronomne društvene diskurse, u čemu vidimo najveći subverzivni potencijal dviju analiziranih književnih reprezentacija, tog *stariog neželjenog dobra*, tih *čangrizavih starih cura*.

LITERATURA

- Bećirbašić, B. 2011. *Tijelo, ženskost i moć. Upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*, Zagreb: Synopsis.
- Berlant, L. i Warner, M. 1998. "Sex in Public", *Critical Inquiry*, 24, 2, str. 547–566.
- Bock, G. 2005. *Žena u istoriji Evrope. Od srednjeg veka do danas*, Beograd: Clio.
- Božić, H. i Bišćan, F. (ur.) 2013. *Zbornik radova sa stručnog skupa o Dragojli Jarnević*, Karlovac: Ogranak Matice hrvatske u Karlovcu.
- De Man, P. 1984. *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia University Press.
- Detoni Dujmić, D. 2003. "Predgovor". u: Jarnević, D. *Izabrana djela*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Dioli, I. 2006. "Ženska homoseksualnost, patrijarhat i nacionalističke zajednice", u: *Transgresija roda: spolna rodna ravnopravnost znači više od binarnosti*: zbornik konferencijskih radova, str. 144–151. Zagreb: Ženska soba – Centar za prevenciju, istraživanje i suzbijanje seksualnog nasilja i žensku seksualnost: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. URL: <http://zenskasoba.hr/podrucja-rada/aktivnosti/izdavastvo/transgresija-roda-zbornik-radova/>.
- Doan, L. (ur.) 1991. *Old Maids to Radical Spinsters: Unmarried Women in the Twentieth Century Novel*. Urbana: University of Chicago Press.
- Galić, B. 2002. "Moć i rod", *Revija za sociologiju*, 33: 3–4, str. 225–238. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=40903.
- Hellesund, T. 2008. "Queering the Spinsters: Single Middle Class Women in Norway, 1880–1920", *Journal of Homosexuality*, 54: 1–2, 21–48, DOI: 10.1080/00918360801951947.
- Hobson, A. (ur.) 2004. *The Oxford Dictionary of Difficult Words*, Oxford UP.
- Hodgkins, H. H. 2008. "Stylish Spinsters: Spark, Pym, and the Postwar Comedy of the Object", *Modern Fiction Studies*, 54: 3, 523–543. DOI: <https://doi.org/10.1353/mfs.0.1544>.

Klaić, B. 1990. *Rječnik stranih riječi*. A – Ž. Zagreb: Nakladni zavod MH.

Jambrešić Kirin, R. i Škokić T. (ur.) 2004. *Između roda i naroda, Etnološke i folklorističke studije*, Zagreb: Centar za ženske studije.

Jarnević, D. 2000. *Dnevnik*, Karlovac: Matica hrvatska.

Jeffreys, Sh. 1985. *The Spinster and Her Enemies: Feminism and Sexuality, 1880–1930*. London: Pandora.

Kosztolányi, D. 2017. *Ševa*, Zagreb, Disput.

Kowaleski Wallace, E. (ur.) 2009. *Encyclopedia of feminist literary theory*, Routledge.

Lakoff, R. 1975. *Language and woman's Place*, Harper & Row.

Lanser, S. S. 2012. "Of Closed Doors and Open Hatches: Heteronormative Plots in Eighteenth Century (Women's) Studies", *The Eighteenth Century*, 53, str. 273–290.

Oram, A. 1992. "Repressed and thwarted, or bearer of the new world? The spinster in inter-war feminist discourses", *Women's History Review*, 1: 3, 413–433, DOI: 10.1080/09612029200200010.

Maretić, T. (pr.) 1926. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Svezak 41. Ovamo – Pazdrkati*. JAZU.

Nemec, K. 2001. "Fascinantna proza". *Republika*, 57, 5/6, str. 253–258.

Nemec, K. 2003. "Čuvarica ognjišta, svetica, vamp. Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća", u: *Zbornik zagrebačke slavističke škole 2002*, Zagreb: FFpress, str. 100–108.

Pateman, C. 1998. *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*, Zagreb: Ženska infoteka.

Pateman, C. 2000. *Spolni ugovor*, Zagreb: Ženska infoteka.

Peternai Andrić, K. 2012. *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Scott, J. W. 2003. *Rod i politika povijesti*, Zagreb: Ženska infoteka.

Skok, P. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća. Poni – Ž*. Zagreb, JAZU.

Vidmar Horvat, K. 2017. *Imaginarna majka. Rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Zagreb: Sandorf i Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Walter, N. 2011. *Žive lutke. Povratak seksizma*, Zagreb, Algoritam.

Yuval-Davis, N. 2004. *Rod i nacija*, Zagreb, Ženska infoteka.

Yuval-Davis, N. 2011. *The Politics of Belonging. Intersectional Contestations*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Weeks, J. (ur.) 2012. *Sex, Politics and Society. The regulation of sexuality since 1800*. Malaysia: Pearson.

Wilford, R i Miller, R. L. (ur.) 1998. *Women, Ethnicity and Nationalism. The politics of transition*. London, New York: Routledge.

Woodward, K. (ur.) 1997. *Identity and Difference*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Zečević, D. 1985. *Dragojla Jarnević*, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber.

Zlatar, A. 2004. *Tekst, tijelo, trauma*, Ogleđi o suvremenoj ženskoj književnosti, Zagreb, Naklada Ljevak.

Žužul, I. 2014. "'Prava' muževna žena. O rodnoj transgresivnosti u Dnevniku Dragojle Jarnević", u: *Makedonsko-hrvatski književni, jazični i kulturni vrski*, ur. Maja Jakimovska Tošić, Institut za makedonska literatura pri Univerzitetu "Sv. Kiril i Metodij", Skopje, str. 389–403.

SUMMARY

IMAGINED SPINSTER.

CULTURAL REPRESENTATIONS OF UNMARRIED WOMEN IN DRAGOJLA JARNEVIĆ'S *DNEVNIK* (DIARY) AND DEZSŐ KOSZTOLÁNYI'S *ŠEVA* (SKYLARK)

The essay presents an analysis of the social role of spinsters in *Dnevnik* (Journal) by Dragojla Jarnević and in Dezső Kosztolányi's novel *Ševa* (Skylark), incorporating the modalities of social formation and cultural representation of unmarried women. It pertains to an attitude that a female, while failing to realize her maternity as a *natural* mission, also betrays her own gender and nation. This is a dominant cultural construct of a woman in a symbolic reproduction of a community. The figure of spinster, of an unmarried single woman, is depicted as *otherness* in both prose works. In that sense, both the narrative subject of *Dnevnik* and the persona in the novel *Ševa* are spinsters whose representations are characterized by numerous ambivalences, indeterminants, conflicts and tensions connected with an instability of gender-, age-, and sex-based boundaries of personal identities. The formation of an autonomous female self simultaneously implies its deformation, bearing in mind the fact of a necessary assumption of the dominant cultural notions of a spinster's role as a type of a non-woman. The texts analyzed represent an experience and a societal status of a spinster, maladjusted to the conventions and norms of patriarchal projections of their roles in public and private lives. Hereby, *inter alia*, we will explore to which extent both literary representations of a spinster signify a (dis)continuity of mythological representations of women in two different sociocultural and temporal-spatial contexts. Additionally, the analysis will also problematize a necessarily liminal position of a spinster, sentenced to a life marginal to the values and norms of a dominant social order and a political-ethical impact of her struggle against the stereotypes, stigmatization, and consequences of such a lifestyle.

Key words: spinster, otherness, patriarchy, heteronormativity, stigma, representation, Dragojla Jarnević, Dezső Kosztolányi